

Լ. Խաչիկյան

ՎԱՐԴԱՆ ԱՐԵՎԵԼՑՈՒ «ՎԱՍՆԷ ԲԱՆԻՆ ՄԱՍԱՆՑ» ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Վարդան Արևելցին՝ մեր մատենագրության այն դեմքերից է, որի հանձնարք փայլել է բազմաթիվ բնագրություններում՝ նա մեծ պատմագիր է, շեքրանագետ, բազմաթիվ հեռադրերի հատերի ու քարտիչների հեղինակ, մի շարք թե՛ փիլիսոփայական և թե՛ սաստիածարանական, երկերի մեկ-փոքր հարկն է շարականներ, կարճև ու խժրագրել Տոնապատճառ կոչ-փոչ ժպտիստուս, հանդիսացել է մեծ թվով անվանի մատենագիրների և հասարակական գործիչների ուսուցիչ, կատարել է սաստիածարան գեր սր-պես քաղաքական գործիչ և այլն և այլն:

Վարդանի թողած գրական ժառանգությունը լայն հասարակության սեփականությունը պարձնելը, ինչպես և նրա սրբաբան քաղաքական գործիչ, ամբողջական պատկերն ստեղծելը, սրբան պիտանի, նույնիսկ և զմիայն ու երկուս ասորիների աշխատանք պատանջող գործ է և կարող է հաջողու-թյամբ պատկերի միայն այն պեղում, երբ նրա բազմաթիվ ստեղծագործ-ծախրաններից գտնել ամենատարածախրանները հրատարակելով գտնան Խանդավանների լայն շրջանների ուսուցումը թողած առարկա:

Հրատարակելով նրա «Վասն բանին մասանց...» փոքրիկ, բայց սրբա-ասար աշխատությունը, հեղինակի ամենատեղի կենսագրականով և պար-գարանելով մի քանի հարցեր հեղինակի կրանքի ու աշխատության նշանա-տախրանի վերաբերյալ, հույս ունենք, որ նպաստում ենք այդ գործին:

XIII դարի սկզբին, անտեսապես բարդամբ, քաղաքական ու սոցիա-լական բարեփոխումի հարստա կրանք սպրոց և կուրտուրական մեծ գեր կատարող Գանձակ քաղաքում ծնվեց և ժամանակի ամենատաղախոր մարդկանց շրջագրություն մեծագույն Վարդան Արևելցին: Ընդհանուր առաջախոր, նա՛ իր եզրայր, հեռագրում ԵՊՈՒ Կրիստոսոս, Գրիգորի հեռ ստիսում էր պանականի պարտում և նրա ամենատիսի աշակերան էր համարում: Հախանարար մոնոպոլների առաջին մեծ աքչախանքի տարին (1236 թ.), նա թուղեց իր հայրենիքը և ճանապարհ բնկով գեղի Երուսա-ղեմ, սրակց այդ ժամանակ գտնվում էին անվանի հայ վարդապետներ

¹ Նա Արևելցի է կոչվել կրիստոսի գիտական շրջաններում: րուն Հայաստանում նը-րան կոչում են Վարդան Մեծ, Վարդան Աղվանեցի և այլն: Նրա Պատմությունը Մ. Եմինի կողմից Բարձրերգություն է վերագրվել թյուրիմացարար Տեղեկագիր № 2.—6

(Յովհաննէս Գառնեցի և այլն)։ Երուսաղեմում Վարդանը Երկար շմաց, նա իր գործուն ընափորութեամբ, ուսուցանելու, ստեղծագործելու, քարոզելու անհաղ ետանդով, չէր կարող բաժարարվել Երուսաղեմի փոքրիկ հայկախան դպրոցով։ Նրան հարկատու էին պատանիներ, որոնց ուսուցաներ, հայ ունկնդիրներ, որոնց քարոզեր, կուրսուրական միջնորդ՝ իր ժառանգունքներին հայտնաբերելու լինելու, իր դրական երկերը առատելու համար, ուստի Վարդանը 1238 թվին թողնում է Երուսաղեմը՝ Հայաստան վերադառնալու ցանկութեամբ։

Հայաստանի ճանապարհին Վարդանը այցելում է Կիլիկիայի Համկլա ամրոցում նստող կոստանդին Բարձրբերդցի կաթողիկոսին (1221—67), որին այնքան էլ գուր գայիս, որ, համաձայն Կիրակոս Գանձակեցու վկայությամբ, կաթողիկոսը «սչ կամէր երբեք մեկնել ի նմանէ»¹։

Յույց արված լով ընդունելութեամբ պատճառով, Վարդանը Կիլիկիայում մնում է հինգ ամսի և վերադառնում է Հայաստան միայն 1243 թվին, բերելով իր հետ կաթողիկոսի շրջաբերական-կոնդակը և Սսի Եկեղեցական ժողովի (որի ակաթի մասնակիցներից մեկն էլ ինքն էր) կանոնները։

Վարդանը Հայաստանում գումարում է բազմաթիվ ժողովներ, որ անց է կացնում մերձիչյայ կանոններին համապատասխան կանոններ ու մինչև իր կյանքի վերջը ստեղծելով բազմաթիվ մատենադրական արձեղներ և վարելով ուսուցչական ու քարոզական շտապանց աշխույժ գործունեություն, մեկնում է Հայդարում 1271 թվին։

Կիլիկիայում անց կացրած տարիները լինում են Վարդանի համար դրական գործունեության բնույթն տարիներ։ Այդ շրջանում նա Հեթում Ա. թագավորի խնդրանքով գրում է «Թղթանք»-ը (Կրոսանք), որտեղ, բարբին հասկանալի լեզվով, պարզ համեմատություններով բացատրում է շատվածարանական մեկնություն կարող մի շարք խնդիրներ։ Եւջն թագավորի համար գրում է նաև Գիտնիտոս Թրակացու Քերականության մեկնությունը, և հարց ու պատասխանի ձևով կազմված մի ախատություն, որտեղ շարադրված են ժամանակի ամենաառաջատուր հայալիները աիեղերադիտություն, երկրի կառուցվածքի, գրի և հայ գրերի գյուտի, երաժշտություն և այլ հեռաքրքիր խնդիրների մասին։ Հաճանարար հենց այդ ժամանակ նա կատարում է նաև Միքայել Ասորու Պատմության թարգմանությունը։ Վարդանի կողմից նույն տարիներում գրված փոքրածավալ ուշխատություններից մեկն է բանասիրությունը ցարդ անհայտ մնացած «Վասն բանին մասանց» աշխատությունը, որը հեղինակի «Երականի մեկնություն» խոսքի մասերին վերաբերող գլուխներին ամենատեղի շարադրանքն է։

«Վասն բանին մասանց» աշխատությունը, համաձայն վերնադրի գրված է «ի խնդրոյ բարեգարգ քահանայի Թորոս անուն կոչեցելոյ, Եղ»

¹ Կիրակոս Գանձակեցի—Պատմութիւն Հայոց, էջ 279, Թիֆլիզ, 1909 թ.

² Նույն տեղ, էջ 278—79.

Վարդանն անշուշտ իմացել է ասորերենն այդ են ապացուցում նրա հետևյալ աղերը «... բայց գտա յՍսորոց թէ [Մովսէս] զեյսն զրեաց յասաջ», ՀՄՍՌ Մատենադարան, Չեռագիր № 2541, էջ 76ա.

բորբորչույ սեւան կոստանդեայ Հայոց կաթողիկոսի»։ Պատմիրապետն, որ-
տես կաթողիկոսի սպրական, շախազանց մտա հարարերությունների մեջ էր
արքունիքի և անձամբ՝ Հեթում թաղապորի հետ, և որպես այդպիսին
հունդիտանում էր պարսաական շրճաններից իրեն հետու պահոյ ու Գիլի-
կյան աննշան վանքերից մեկում ապաստանած Վարդանի ու թաղապորի
մեջի կապ պահպանող անձնավորությունը։

Պահպանվել է Վարդանի գրությունը ուղղված Հեթում թաղապորին,
որտեղ նա իր առօրյայի մասին գրում է հետեւյալը. «Եւ շաա սրաւնաա
ունէի, որ խափանէր զիս յայս ձեւնարկութենէս՝ տկարութիւն, մութն
խրճիս և հոգմ Պարխարու փոշեխառն փշելոյ բնո պատուհանս, և սոպ
սոյոյս, բայց սիրովն հրաշագործիս յաղթահարեալ եղևն պատճառքն»։
Նույն գրությանից պարզվում է, որ թաղապորը խնդրել է Վարդանին
գրել աշխատություն յուզարեր կանանց և պատարապի խորհրդի մասին,
սմն թորոսի միջոցով, որն իր այցելությունների ժամանակ խնդրել է
Վարդանից մեր կողմից հրատարակվող «Վասն բանին մասանց» աշխատու-
թյունը։

Ամենայն հավանականությամբ աշխատության պատմիրապետ թորոս
քահանան նույն անձնավորությունն է, որը, ըստ Կիրակոս Փանձակեցու
տեղեկության, գտնվում էր Սանդու գանին այցելության պնացոյ Հեթում
Ա. թաղապորի շքախմբում¹։

Նույն թորոս քահանայի և Կիրակոսի նշած բարսեղի հետ կարող են
նույնանայ նաև Մատենադարանի № 345 (155), 1270 թվին գրված, ձեռա-
գիր Աստվածաշնչի գրիչներ՝ թորոս երեց Ընարինենցը (շախազանց գեղե-
ցիկ յուսանցապարզերի ու գլխադրերի ծագկոյ) և Բարսեղ քահանան։ Թե
ինչ կապ կա հանրահոջակ նկարիչ թորոս Ռոսլինի և թորոս երեցի միջև,
այս հարցը փերչուսկանսրեն կարող է յուժվել միայն այս ձեռագրի և
Ռոսլինի այլ նկարների մասնագիտական համեմատությամբ, սակայն
սկզբից եեթ կարելի է ասել, որ այդ երկու թորոսների նկարների միջև
կա այն աստիճան նմանություն, որ հօգուտ նրանց նույնության հայանած
կարծիքը հիմնավորվում է ըստ ամենայնի։

***

Հայ բերականական գրականությունը դարեր շարունակ գոյություն է
ունեցել ու պարզացել որպես մեկնուպական գրականություն։ Գիտնիսիս
Բրակացու երկր (Շե՛ղոյ յրաւստէկն) հանդիսացել է այն հիմնաքարը,
որի վրա կառուցել են իրենց մեկնուպական աշխատությունները բազմիթ

¹ Թորոս Եփրանը և «Մեկնութիւն ջերականին» աշխատությունների գրության
մասին է։

² Մատենադարանի Ձեռ. № 2544, էջ 173ր. Տես նաև Ղ. Աղիբաև, «Հայագրաբանութեան»,
էջ 470, որտեղ «Պարխարու» բառի փոխարեն ապագրված է «Պարխարու»։

³ «... և յիշեա զոր ի ձեռն թորոսի հրամայեցիք վասն իւզարերից կանանց գրել
ձեզ և ի խորհուրդ պատարապինս. Ձեռ. № 2544, էջ 172ր. Աղիբաև, «Հայագրաբանութեան», էջ 470։

⁴ Հեթումի շքախմբի մասին Կիրակոսը գրում է հետեւյալը. «Եւ կոյիսկոյոս սէր
Ստեփաննոսն եկն և Միսիթար վարդապետն, և Բարսեղ քահանայ... և թորոս քահանայ
կուսակրօն...», էջ 352—353։

փիլիսոփան (Հարբադի), Մովսես Քերթազը, Անանուհը, Ստեփաննոս Այու-
նեցին, Կրիզոստոմոսը, Համամ Արեւելցին և այլք :

Ինչքան էլ հաջող զինին այդ մեկնությանները և ինչքան էլ նրանց
հեղինակները ցուցարեւելին բան զիտական դարդացում, այնուամենայնիվ
նրանց սակզմագործությունները նորաստին էր ոչ թե ստաջ քաշել նոր քե-
րականական խնդիրներ, այլ այս կամ այն հարցի վերաբերյալ նոր տեսա-
կաններ, այլ միայն և միմիայն լափազանց կերպով լուսարանել Կիսնի-
սիոս Քրակապոս երկր: Վերահիշյալ մեկնությանները, ինչպես և մեկնու-
թյան նյութը քերականությաններ չէին այդ զիտության արդյան իմաս-
տով, նրանց մեջ քերականական հարցերի հետ սերտորեն շաղկապված էին
ճարտասանական և փիլիսոփայական բնույթի բարձրագույն հարցեր, որոնք
այդ զիտությանը մտակցեցում էին գրականության տեսությանն բնական-
բանաբան: Ճիշտ է, Մովսես Քերթազը իր մեկնության մեջ հայտնում է, որ
«քերթազ է որ գմատունս գիտ, բանին և ճանաչել զգե՞ս խաւսիցն, զոր
ինքն տեղեակ է լեզուին»², սակայն հին քերականական գրականության
մեջ՝ քերականությանը միշտ էլ մնաց սրբաւս փիլիսոփայության և ճար-
տասանության հետ շաղկապված մի գիտության:

Ինչպես Կիսնիսիոսի երկի թարգմանությունը, այնպես էլ նրա հին
մեկնությունները, սրբաւս հաւանաբան զգրուցին պատկանող սակզմագործու-
թյաններ, գրված են մի այնպիսի բարդ ու արհեստական լեզվով, որ
կարող էր հասկանալի լինել միայն հաւանաբան կրթության ստացած և
հաւանաբան տիրապետող անձանց, ուստի պատահական չէ, որ այդ երկը
մեկնվել է հայ գրականության մեջ սասն սնդամ, տասր ասարեր հեղի-
նակների կողմից:

Վարդան Արեւելցու «Քերականի մեկնությունը», ինչպես և մեջ կողմից
հրատարակվող «Վասն բանին մասանց» փոքրիկ աշխատությունը, սասնձ-
նահասակ տեղ են գրավում հայ քերականական գրականության մեջ:
Նրանք միակն են, որ գրված են բարբառ հասկանալի ու պարզ մի լեզվով,
որի հիմքում ընկած է կիրիլիյան բարբառը: Այն միայն լեզուն, այլև այդ
աշխատությունների ողջ կառուցվածքը պարզ է, շարադրանքը սահուն և
ազատ արհեստական զիտականությանից, սճր ճոխ, ժողովրդական դարձ-
վածքներով և կյանքից վերցրած օրինակներով հարուստ³: Դրանք գրված
են ոչ թե մի խոսք, ժամանակի զիտությանը լափառեղյակ մասնագե-
տներին, այլ ասփորական բնիկերցուցների համար, որոնք գատում են ու մտա-
ճում ոչ թե ճարտասանական արհեստական սկզբունքներով, այլ բնական
գատուցությամբ:

Քերականության այս պարզեցումը հեղինակը չի կատարել ի
մասն նրա գիտականության, բնականապես, նրա «Վասն բանին մա-
սանց»-ը, վերահիշյալ գրական կողմերից գատ, հայ հին քերականության-
ներից միակն է, որ ազատվելով ճարտասանական և փիլիսոփայական զի-

¹ Н. Адоми, „Дионисий Фракийский и армянские толкователи“, С. II. Д. 1310 :

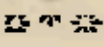
² Անգ. էջ 159:

³ Օրինակ՝ «Վասն բանին մասանց»-ի մեջ, հեղինակը հաճախ, նյութն ափելի պարզ
դարձնելու համար, օրինակ է բերում հենց պատմիբանունին՝ «Քորոս դարդաս շինեաց»,
«Քորոս օրդիր ունի, ապրանք ունի», «Քրիստոսապա՛ Քորոս», «Ստեփաննոս՝ օրդի [Քորոսի]»
այլն:

առաջադասների խառնուրդից, հանդես է գալիս սրբիս գուտ քերականական գիտություն, գիտություն՝ խոսքի մասերի մասին (МОРФОЛОГИЯ): Իրոք հարցերի միակողմանի լուծմամբ ու երբեմն անգամ, խնդրի բնորոշումն ստաբիլ փոխարեն, հաջող օրինակներով բազմաբովանդակ, հեղինակը հանկա- ջել է նյութը մատչելի դարձնել պատվիրատուին: Նույն խնդիրների վրա նա մանրամասնորեն կանոց է ամուսն իր «Քերականի մեկնություն» մեջ:

Վարդանը հեանորդներ չունեցավ. նրանից հետո գրված քերականական, աշխատությունները (Եսայի Նշեցու, Հովհաննես Երզնկացու) եղան հին- հունարան գոյրացի հեանություններ գրված աշխատություններ, կամ սրբա- կի հին մեկնությունների շարահյուսումներ: Էկզան, փոքր փոփոխություն ներսով, մնաց նույնը: Վանքերին կից գոյրացներում հասուկ տարածում գտավ Հովհ. Երզնկացու աշխատությունը, սրբ միայն հին մեկնություն- ների շարահյուսում կատարված կամպոզիցիոն էր:

Ինչու մ բացատրել այս շրջադարձը դեպի հին-հունարան գոյրացի... արդյո՞ք մանրալական արշավանքներով ու տիրապետություններ, թե՛ գրա հետ միասին նաև խոսքանցի ու օրհասագրության խիզախ ճանադարձարդն- րի կողմից արված աշխարհագրական մեծ դյուստերով ու ծավալին նոր տարարհների հայանադարձություններ, սրանք հարցեր են, սրանք սպասում են լուծման:

«Վասն բանին մասունց» աշխատություն տեքստը հրատարակում ենք ՀՍՍՏ Ժողովրդավարական կից Չեռագրատան (Խոսակնագրանի) 3 ձևագրե- րի հիման վրա, առիթս ենք ձևագրերի համասուս նկարագրերը:

Պ. № 2511.
Բովանդակություն՝ ժողովածու գերադանդադես Վարդան Արևելյան դարձերի բեր՝ 231, մեծ՝ 17 X 12,5, նյութ՝ թուղթ, գուրյուն՝ միասուն, գիտ՝ սրբագիր, ստաս սկզբից և վերջից պակաս էջեր, ժամանակ՝ մե՛ գար, գրված է հետոս գրի կողմից և առիթս է լավ բնթերցումներ:

Մեկ հետարբրուց հոգվածը գանձում է հետեյայ նյութերի շարքում:

- 198 ա - Հարցաներ Գլխայի և պատասխաններ Խոսմանի
- 201 ա - Վասն բանին մասունց ի խնդրայ բարեգարգ բանանալի Թորոս անուն կոչե- ցելոյ՝ Էդրարոբրուց տեան Կոստանդեայ հայոց կաթողիտի ի Վարդանայ Աղաանեյոյ՝ կարճաստաս:
- 203բ - (նորին Վարդանայ) աղաթր աղաչոց առ սորբ երրորդութիւնն:

Բ. № 2189.
Բովանդակություն՝ ժողովածու, բեր՝ 411, նյութ՝ թուղթ, գուրյուն՝ միասուն, գիտ՝ սրբագիր, վիճակ՝ բավարար, ժամանակ՝ 1394, գրի՝ Գրիգոր, ձև՝ Թափրեզ:

«Վասն բանին մասունց» աշխատություններ գանձում է հետեյայ նյութե- րի շարքում:

- 395 ա - Վասն աստուածութեանն վկայութիւնը, աստեայ ի յիմաստասիրաց:
- 397 բ - Ըան ինչ պիտանի ի վարդապետաց:
- 399բ - Ըան Վարդանայ գերադանդ սորբ վարդապետի աստեայ (վասն բանին մասունց):
- 400բ - (Այ բանը նորին Վարդանայ), և այլն:

Գ. № 1784.
Բովանդակություն՝ ժողովածու, բեր՝ 248, մեծ՝ 20,5 X 15, նյութ՝ թուղթ, գուրյուն՝ մեծով մասամբ միասուն, գիտ՝ նոր, վիճակ՝ բավարար, ժամանակ՝ մե՛ գար, գրել են՝ մի բանի գրիչներ:

- «Վասն բանին մասանց»-ը գտնվում է հետևյալ նյութերի շարքում.
- 199ր—Հարցունք Գլխոյի և պատասխանիք Սողոմոնի՝ որդոյ Գաթի.
- 200ր—Էազ առ ի մէջ² և գու առակ մի.
- 201ա—Վասն բանին մասանց... ի Վարդանայ Ազնանդոյ. կարճատու.
- 201բ—(Այլ և այլ մանր մեկնութիւնք նորին Վարդանայ):
- 203բ—Նորին Վարդանայ վարդապետի պոթիք ազալոց առ սուրբ Երրորդութիւնն առաւանտն և այլն:

Աշխատութեան որոշ հաստատումներ առկայի հասկանալի գարձնելու, ինչպէս և բնութագրողին Վարդանի «Մեկնութիւն քերականին» աշխատութեան մասին որոշ գաղափար տալու նպատակով, մի քանի խնդիրների վերաբերյալ ցածրագրերի են հաստատումներ «Մեկնութիւն քերականին» աշխատութեանից, վերցնելով այն Մատենադարանի № 2511 ձեռագրից: Ձեռագիրը գրված է 1357 թվին, Մանթաննուս գրչի կողմից. Սուրբաթում: Աշխատութեանը գտնվում է ձեռագրի (որը քերականական և բառագիտական նյութերի ժողովածու է) 5 ա—12 ա էջերում:

Վասն քանին մասանց, ի խնդրոյ բարեգալոյ բահանայի Թորոս անանկրայեցիոյ՝ եղբորարդոյ տեառն կոստանկոյ կաշոց կարողիկոսի. ի վարդապետի Ազնանդոյ. կարճատու:

Բանին մասունք աթ են և են աշտրիկ, նախ՝ անուն, Երկրորդ՝ բայ, Երրորդ՝ բնութանութիւն, չորրորդ՝ շուրջ, հինգերորդ՝ գերանուն, վեցերորդ՝ նախդիր, եօթներորդ՝ մակրայ, ութերորդ՝ շագկապ:

Բան կոսի կատարումն խորհրդոյ, երբ առև, ԹԷ՞ հոգեւոր սէրն հրաժայեաց եկեղեցի շինել, կատարեալ⁵ բան է՝ հոգեւորն նախադրութիւն է և սէրն անուն և հրամայեացն բայ և եկեղեցի շինելն խորհուրդ կատարելով:

Իսկ բանին առաջին մասն անունն⁶ է և զգոյութեան սահմանն անի անունն, ընդ որով 1⁹ մարմին և անմարմին՝ երկինք, երկիր, աստուած, մարդ, ար, արծաթ:

Ան անունն բայ է, որ գտնունն և զգործն ցոյցանէ, որպէս առէլ¹⁰ Թորոս՝ արարաս շինեաց:

* Ասորպէս տեսանք, ի մեկնութիւն Մատենանի Վարդանայ Ազնանդոյ. «...և մարմին, որ բանի մեղածք և շաշափի, որպէս բար կամ վայր, և իրն անմարմին է, անմարմնիկ և անշաշափիկ, որպէս ինքն [խնամատանըն] առև, ինչ խրատ կամ հանձար կամ իմաստութիւն. իսկ յատկապէս, որպէս⁸ ճարտասան և կամ թուական և կամ այլ արեւատր, որ հասկապէս առանձնանան և իր բանց սահմանան Երկին Իսկ հասարակարար առէ զբնդհանոր մարդն, և յատկապէս⁹ անուամբ զմի որ բաժանեայ ի յայտոց անունն» այս ի վերայ մարմնոցն: Իսկ ի վերայ անմարմնոցն, որպէս մակացութիւն կամ խրատ, արեւն և կամ իմաստութիւն, որ են բանի գաւրութիւնը անմարմինը, և այս հասարակարար է:»

1 Բ. ձեռագրում վերնագիրն այսպէս՝ «Բան Վարդանայ գերագանց սուրբ վարդապետի աստղեայ»: 2 Բ. Հարցումն, բանի² են մասունք բանի պատասխանի. աթ, և են աշտրիկ, նախ... 3 Ա. Մակրայ. 4 Ա. առև և աշտր՝ եր վիս երբ: Բ. Զի երբ: 5 Ա. միշտ թե վիս թե: 6 Բ. այս կատարեալ: Ա. խորհուրդ վիս բան է: 7 Բ. Գ. անուն: 8 Ա. Բ. և չիկ: 9 Ա. Գ. որպէս առէլ չիկ: 10 Ա. Բ. Այնն [Թե՛ Սողոմոն] վիս Թորոս:

Երրորդ՝ մասն լանին ընդունելութիւնն՝ է, որ է ունելութիւն, որպէս
ասել՝ Քարոս որդիք ունի, սպրանք ունի:*

Չորրորդ մասն յազն է: Յազն զաւղ ասի, որ ցուցանել զմերձնս՝ և
զտեփն, զմէկն և որայրոմն: Ան մասա ցուցանել և ևուսն՝ հետի, որպէս
ասել՝ զեւոզս քս է, զեւոզն՝ քս է: Թէ Բէ և Յոյ՝ զնէս ասա ցուցանել,
որպէս՝ սարս, սոցա: Յեղերգիքն է՝ յազն և նշանաւոր ցուցանել զիրքն⁸,
[որպէս՝ հովիւն⁹ լքաջ], կոյնն յգաղի, մարդն ևկն:~

Հինգերորդ մասն զերանունն՝ է, որ կոչի փոխանուն, որ փոխան¹⁰ աս-
նուանն այլ անուն ասես, Սակփաննոս՝ որդի, արե՝ հոյի, դու, զա, նա,
քեզ:~

Վեցերորդ մասն լանին նախադրութիւնն¹¹ է, որ է նախադրանութիւն,
յորժամ հէլ ինչ զնէս յառաջք լանին՝ բարի¹² թաղաւոր, լա սպաւէն

*ՉՊաղագո ընդունելութեան

«Ընդունելութիւն հասարակ, ասի զստանայ ի բայլ և յանուանէ, մասն մի անտի և
մասն մի աստի ասեալ, որպէս ասեմք՝ Սմբատ գրէ, զի Սմբատն անուն է և գրեն բայ,
...Ընդունելութիւն է՝ շինեալ, արարեալ, բերեալ, ահա զէմք ոչ ցուցանէ, թէ սփշինէ կամ
աննէ, այդ որպէս կենդանին զսեւակս յինքեան ընդունի և երկինք զաստեղս և մարմին
ախտական զմարդիկ, նոյնպէս ընդունելութիւն զանուն և բայ:»

** Պաղագո յազնի

«Ծագն կցումն և միասորութիւն կոչի, որպէս Չիզք և կազք մարմնոյն, այսպէս և
յաւղ լանին... զի մերս ի վախճանին զայ նշանաւոր յաւղդ, իբր թէ՛ ձին և ձիդ և
ձիս, զի թէ ասեա ձի՛ անն ոչ նշանակեցեր, թէ ինչ ասացեր, իսկ զնկոյժ զյաւղն ասեցես
ձին, անդէն նշանակեցեր, զի յաւղն է, որ նշանակի, զիրն, թէ յառաջն և թէ ի յետն, զի
թէ այլք զնէն ի սկիզբնն, մեր ի վերջնն այսպէս՝ կոյնն յգաղի, հովիւն լան, զիստ-
թիւնն ևակոցն, կիզիկեցինն և զիսեմք անդէն զնշանակեալն. նոյնն կա յարականայ
յաւղն:»

**Պաղագո զերանուն

«Չոր արինակ, որ մարդ անունն ի վերայ լայր անակին ասուի, նոյնպէս և զե-
րանունս ի վերայ ամենայնին երթայ՝ եղականաց և երկու որականաց և յորնականաց, մաս-
տաւորաց և հետաւորաց. Զի երբեմն զհետաւորն յիշեմք ասելով, թէ նա աստ էր, կարաւ
էր կատարել զայս իբքս, շատաց թէ ոս, լուկ ասաց թէ նա, ու այն զերանուն է և այս
անունն նմանութիւն է նոյն յիրաւի ասի թերանուն, զի զգոյութիւն ընտրեանն ոչ
ցուցանել յասին, թէ նոցա, նորա... նա, իմոյ, բոյս, նորա... բայց և տիրանուն ասի
զերանունս. այսինքն՝ ճմարթիա անուն, զի ասեն այս հին է մշտնջինաւոր՝ ես, դու, նա,
նորա, նոցա, նորա, քան զՄովսէս և զԱհարոն և զՊաւղոս և զՊետրոս կամ զՊղատան և
զՍեկրատ, զի սաքա յետոյ եզան և ոչ կան և մեան յաւիտեան: Եւ ստոյգ անունն անժա-
տանակ անդէմ և անակի է, որպէս զերանունս ցուցանել, զի միշտ էր և ոչ անկանի յեւ-
թիւս, զի ասեն ես, դու, նա, նորա, նոցա, զոյութիւնք են և ոչ սոսկ անուն, որ այսաւր
ասի և վաղի <ոչ> վախճանի, զի գրականք են և ոչ ընտրեաւոր:»

1 Ա. Երրորդ Բ. և Երրորդ. 2 Բ, Գ. ընդունելութիւն. 3 Ա, Ե. որպէս ասել չիւ. 4 Բ.
զմեծն. 5 Բ. զմէկն և որայրոմն. 6 Ա, Գ. որպէս ասել չիւ. 7 Բ. զիւզոս Գ. զեօզս... զեզն
Ա. Եւս, և ի յուսանցո՝ Ես Գ. Ես. 8 Բ. և. 9 Բ. ս... զիրքն չիւ. 10 Ա. յաւղ և հովիւն.
Բ. յաւղն հովիւն. 12 Գ. զերանուն. 13 Բ. այսինքն, որ փոխ Գ. փոխ. 14 Բ, Գ. նախադրու-
թիւն. 15 Բ. այսինքն բարի.

պարսն¹, զբխասասայա² քնորոս : Կամ շարամանե չն, չաթնախոյիր է մանեն իրքն :*

Եւ թնեբարդն՝ մակրաթ³ է, որ է վերնարայ ե կամ⁴ կրկնարայ : Թէ՛ Եր կա մարդայ իրք կամիս ապ, առես ճարտուն՝ երկաքանչիւրոցն ապր, ե թէ՛ ամենայ կամիս, առես՝ իւրաքանչիւրոցն, կամ երկուց, երկոց, չորից՝

Աթեբարդ մասն թանին շաղկապն է : Կապն մէկ⁵ իրաց չիինի, այլ երկուց կամ բարմաց : Են շաղկապ է, որ շաղէ զիրքն, ախինքն կապէ, կցէ, միացնէ : Երբ⁶ առես՝ զնապէր⁷ յարան զա ե Ատեփաննոսն⁸ ե Վասինն : Են⁹ կապէ լծոյ իրար : Է ե ալ¹⁰ զաւրաթիւն շաղկապին, յարմամ առես զնաց, զուցեր, թէ՛ եկեալ շէր սասակբ, թէ՛ ե զնաց առես, զեն զնելսով զուցեր, թէ՛ եկն ապա զնաց¹¹ : Այս են մատուց բանին :

* Յազազս Խաչիկյանի

...Նախդիր սախ աչար ազազու, զի նախ եղեալ լինի ե յառաջ քան զանուն ե գրաւ, ս յամենայն տեղիս, ոչ իրքն պ տուտ որ, այլ իրքն զազաուտը... Յազազս զարդու ե զեղեցիութեան իմացեալ եզն նախադրութիւնսն :

Խաչիկյանի

Են շաղկապ սախ ի շաղկապ իմն ե միաւորելոյ ե կապելոյ ի կարգի գրաւն ընդ բառն ե զմիտս ընդ միտս, զի մեկնութիւն բանին յայտնեցէ :

1 Բ. իմաստուն պարսն, իմ ազաւէն տեր : 2 Ա. Մակրա : 3 Բ. Գ. կամ Վ. 4 Բ. ախինքն թէ... 5 Բ. ամենու կամիս ապ, երկարանչիւրոցն կամ երկուց, երկոց, չորից : 6 Բ. միւր : 7 Բ. երբ : 8 Բ. Գ. զնապէր չիլ : 9 Ա. Ատեփն : 10 Բ. Գ. ե. ԱԲ այլ իմն :